

SƏNƏTŞÜNASLIQ

UOT 7.01 : 791.43

Səyyad Bayramov

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu,

dosent

seyyad-bayramov@mail.ru

KİNO İLƏ İNCƏSƏNƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: *incəsənət, janr, kino, kinematoqrafiya, sintez.*

Ключевые слова: *искусство, жанр, кино, кинематография, синтез*

Keywords: *art, genre, cinema, cinematograph, synthesis*

1.Giriş

Artıq son zamanlar incəsənətin növ və janrları arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələlərinə xüsusi fikir verirlər.Kino incəsənətinin inkişafı üçün klassik və müasir yaradıcılığın bütün imkanlarından nə qədər istifadə olunsada, onun təməlinin inkişaf tarixi və əsasları öyrənilmədən həyata keçirmək mürəkkəb olur.

Kinematoqrafiya o zaman uğurla irəliləyə bilər ki, onun bünövrəsində dərin biliklər, isdedad,təcrübə,pesəkarlıq və savad olsun.Eyni zamanda mədəniyyətin, incəsənətin,siyasətin və iqtisadiyyatın dünənini və bu günün tələbini bilməli həm də dünya kinosunun tarixi keçmişini, dünəni, bu gününün təcrübəsini yaxşı bilməlidir.

2.Məsələnin qoyuluşu

Məlum incəsənətin tarixi aydın şəkildə göstərir ki, incəsənətin növləri olan poeziya (ədəbiyyat) – faciə, komediya, lirika ümumiyyətlə ədəbiyyatdakı janrları; təsviri incəsənətdə isə-heykəltaraşlıq, rəssamlıq, qrafika; tətbiqi-incəsənətdə-memarlıq (“iri - böyük” və “kiçik”, memarlıq); musiqidə - xalq musiqisi, (simfoniya) sinfonik, kamera və yüngül musiqi, teatrda, teatrın müxtəlif növləri-kinematoqrafiya, sirk, televiziya, rəqs-klassik rəqs, xalq rəqsləri və ənənəvi rəqs şəklində inkişaf etmişdir.

İncəsənətin belə zəngin forma və janrlarda təzahür etməsi elə fikir doğurmamalıdır ki, incəsənətin növ və janrları bir-birindən tamamilə ayrılır və gələcəkdə onların arasında heç bir ümumi cəhət tapmaq mümkün olmayacaqdır. Bunun əsas səbəbi ondadır ki, incəsənətin bütün növ və janrları eyni hiss, həyəcan şüur orqanlarına malik insanlar-sənətkarlar tərəfindən yaradılır.

İncəsənət həyat hadisələrinin hissi, konkret, tipik bədii obrazlar vasitəsilə canlandırır. İncəsənətin növləri arasında fərq ondadır ki, bir haldakı obyektiv aləm sözlərlə (ədəbiyyat), rənglərlə (rəssamlıq) digər halda isə səslərlə (musiqi) və ya materiallarla (heykəltaraşlıq) və s. əks etdirilir.

Demək lazımdır ki, bizim estetik ədəbiyyatımızda da, incəsənət növlərinin bəzilərinə müəyyən üstünlük verən fikirlər vardır. Beləki, bəziləri incəsənətin bir növünün müəyyən cəhətlərinə görə başqaları üçün nümunə hesab edir və onu daha yüksək qiymətləndirirlər.

Məsələn, o zamanlar yəni sovet dövründə rus sovet yazıçısı Leonideo Volinski memarlığı incəsənətin ən yüksək növü hesab edir və başqa incəsənət növlərinin etalonu kimi onun şərhinə çalışır. “Vopros Literatur” jurnalının redaksiyasına cavabında o, göstərir ki, memarlıq proporsiya incəsənəti kimi rəssamı, heykəltaraşı, yazıçını, musiqiçini kinematoqrafını yeni ritmlərlə fikir aydınlığı, xətlərin saflığı və s. ilə təsirləndirə bilər (1).

Amerika estetikisi Tomas Manro özünün “İncəsənətin 400 növü və tipi” məqaləsində saysız-hesabsız dini ritulları, pirotexnikanı, stol üstünün bəzədilməsini və s. əyləncələri belə ədəbiyyat, təsviri incəsənət, musiqi ilə bir sıraya qoyur (2).

Lakin incəsənətin növlərinin sayı 400-dən az olsa da, onun yeni forma, və janrları, yaranır çərçivəsi günü-gündən genişlənir. Son dövrlər kino, televiziya və digər ekran əsərləri (vizual sənətlər) laterna-maqika kimi incəsənət növləri sürətlə inkişaf edir.

İlk baxışda incəsənətdəki qarşılıqlı əlaqə məsələsi çox da mürəkkəb görünür. Axı, bir sıra görkəmli yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar, kinematoqrafçılar yalnız öz sahələri ilə deyil, həm də incəsənətin başqa növləri, ilə də maraqlanırlar və məşğul olurlar və bir sıra gözəl sənət əsərləri də yarada bilmişlər. Xüsusilə də gözəl naliyyətlər qazanmışlar. Ölməz sənətkarlardan Leonardo da Vinçi, Mikelancelo, Benvenuto Çellini və başqaları öz dövrlərində inkişaf edən incəsənətin, demək olar ki, bütün sahələrində maraqlı sənət əsərləri yaratmışlar.

A.S.Puşkin, M.Lermontov, T.Şevçenka gözəl rəssamlıq qabiliyyəti, Mayakovskinin yaratdığı siyasi plakatlar, Mir. Mövsüm Nəvvab, S.B.Əfsar, K.Behzad, S.Məhəmmədin miniatur və s. Görkəmli xalq şairi Səməd Vurğunun musiqi istedadı, xüsusilə saz çalması yəqin ki, oxuculara məlumdur.

Hətta tarixdə elə görkəmli şəxslər olmuşdur ki, onlar həm incəsənət, həm də elm sahəsində böyük fəaliyyət göstərmişlər. Y.P.Borodin istedadlı bəstəkar olmaqla yanaşı, görkəmli rus kimyaçısı kimi də şöhrət qazanmışdır. Görkəmli alim, Şərq təbabətinin banisi Əbuəli İbn-Sina eyni zamanda əla musiqi nəzəriyyəçisi olmuş xalqımızın istedadlı oğlu İbrahim Topçubaşov həm bacarıqlı həkim, həm də istedadlı bəstəkar idi. Azərbaycanın görkəmli kimyaçı qadın alimi və ilk akademiki gözəl kino aktrisası İzzət Orucova idi. Bunların sayını çoxaltmaq da olar.

İncəsənətin qarşılıqlı əlaqəsinə aid başqa xarakterli misallar da göstərmək olar. Məsələn, məşhur rus rəssamı İ.Repinin “İvan Qrozn və onun oğlu İvan” adlı şəklinin bədii niyyəti Rimsk-Korsakovun “Antar” sinfonik trilogiyasından alınan təəsürlərlə bağlıdır. Eyni ilə S.Eyzenşteynin kinematoqrafik əsəri də məhz buna istinadən həm kinorejissor və gözəl kino və dekorasiyalara verdiyi eskizlər onun istedadındakı obrazdan xəbər verir. Bu cür misallara əsaslanaraq musiqinin ədəbiyyata, rəssamlığın musiqiyə, heykəltaraşlığın ədəbiyyata, ədəbiyyatın bu incəsənət növlərinin bir-birinə, bir sözlə bütün incəsənət növlərinin bir-birinə olan təsirləri haqqında fikir yürütmək mümkündür.

İncəsənətin bütün növlərinin sərhəddi, spesifikasi, bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsi hələ qədim zamanlarda filosofların, sənətkarların, ədəbiyyat nəzəriyyəçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Aristotelin “Poetikasi”, Leonardo da Vinçinin “Rəssamın şair, musiqiçi, heykəltaraşlarının mübahisəsi”, Lessinqin “Laokoon”, Hegelin “Estetikaya dair mühazirələr” əsərlərində qeyd etdiyimiz elmi məsələlər dövrdən, ictimai siyasi şəraitdən və müəlliflərin dünya görüşlərindən asılı olaraq müxtəlif cür izah edilirdi.

Kinonun ictimai həyatda rolu. Müasir həyatımızı kinosuz təsəvvürsüz etmək olmaz. Belə ki, kino yalnız incəsənətin bir növü olaraq qalmır o, həm də geniş xalq kütlələri arasında elmi biliklərin yayılmasında, xalqımızın mədəni texniki səviyyəsinin inkişafında mühüm rol oynayır. Sözləşir və ya təsadüfi deyildir ki, V.İ.Lenin kinonu ən kütləvi, ən əhəmiyyətli incəsənət növü hesab edirdi. Maraqlıdır ki, kino sənətinin yenidən qol-qanad açdığı, səssiz kinodan səsli kinoya doğru təkmilləşdiyi bir dövrdə, hələ əsasən məzmunundan çox kinonun texniki tərəflərinə olan meyillərin güclü olduğu bir zamanda görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoy bu sənətin gələcək taleyini yüksək məzmunla, bədii-ideya ilə əlaqələndirməyə çalışmış və yazıçıları kino ilə əməkdaşlığa çağırmışdır. Böyük yazıçı Z.Andreyev ilə jurnalist söhbətində kino sənətinin geniş kütlələrə və xalqa daha tez çatdığını söyləmişdir.

Kino sənəti haqqında. N.Nərimanovun XX əsrin 2-ci onilliyində Şərqdə təbliğat məsələlərinə həsr edilmiş məqalələrinin birində kino sənətinin böyük əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı: “Adamların məntiqi mühakimədən daha çox obrazlarla düşünməyə vərdiş etdikləri Şərqdə kütlələrin qabaqcıdan tədrisi hazırlığını tələb etməyən yeganə təbliğat vasitəsi kinodur”(3).

Belə ki, kinonu kütlələrə yaxınlaşdıran mühüm cəhətlərdən biri də odur ki, o müəyyən bir həyatı hadisəni hərəkətdə olan və gözlə görünən şəkillərlə, obrazlarla ifadə edir. Yeri gəldikcə kinoda musiqinin müşayiətindən, digər incəsənət növlərinin bədii imkanlarından geniş istifadə edilir. Bu spesifik vasitələr və onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələr həyatın daha dolğun, daha canlı ifadə olunmasında kino sənətinin canlılığına böyük imkanlar yaradır. Lakin demək lazımdır ki, müasir kinematoqrafçıların əlində olan bədii vasitələr heç də birdən-birə əmələ gəlməmiş, uzun bir dövr ərzində alimlərin, sənətkarların əməkdaşlığı nəticəsində təkmilləşmişdir. Hazırda bu proses davam edir.

Əlbəttə bu qeyd olunanlar incəsənətdəki qarşılıqlı əlaqə məsələsinin müəyyən qədər əks etdirir. Lakin, incəsənətdəki qarşılıqlı əlaqəni, qarşılıqlı təsiri yalnız belə misallarla izah etmək, onun səbəbini assosiasiyalarda, emosiyalarda axtarmaq (bütün bunlar çox vacib olsa da) çox səthi görünərdi. Eyni zamanda məsələn Leonardo da Vinçinin “Rəssam şair, musiqiçi, heykəltaraşla mübahisəsi” əsəri intibah dövründən çox yayılmış və haqqında çox yazılmış bir mövzuya həsr olunmuşdur. Öz əsərində müəllif intibah dövründə yüksək mərhələyə çatmış rəssamlığın müdafiəsinə çalışır, digər incəsənət növlərindən onun üstünlüyünü sübut etməyə can atırdı.

Məsələn, incəsənətin növlərə bölünməsi qanunauyğunluqları ilə əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, o, klassik və müasir estetik ədəbiyyatda öz geniş şərhini tapmışdır. Təbii ki, estetik və sənətşünslıq fikir tarixində bu sualın cavabları bir-birindən qeyri adi pərakəndəliyi ilə fərqlənirdi. Lakin cavabların müxtəlifliyinə baxmayaraq son nəticədə onları obyektiv və subyektiv amillərlə və incəsənətin müxtəlif növlərə ayrılmasının dərin köklərini iki qrupa bölmək mümkündür.

Birinci nöqteyi-nəzərdən tərəfdarları belə hesab edirlər ki, incəsənət ona görə ayrı-ayrı növlərə bölünür ki, incəsənətin predmeti özü çoxşaxəlidir və onun müxtəlif tərəfləri bədii ifadəliliyin müxtəlif vasitələrini tələb edir. Əksinə, ikinci nöqteyinəzərin tərəfdarları olan tədqiqatçılar belə düşünürlər ki, eyni hadisələrin bəzən həm poeziyada, həm də musiqidə, həm də rəssamlıqda (təsviri sənət) belə əks oluna bilməsi səbəbinə görə müxtəlif incəsənət növlərinin yaşamasını inikası predmentindən asılı etməyə heç bir əsas yoxdur. Onların ətrafına görə müxtəlif incəsənət növlərinin mövcudluğunun səbəblərini insan qavrayışının subyektiv xüsusiyyətlərində, sənətkarın müxtəlif hiss orqanlarına malik olmasında axtarmaq lazımdır. Beləliklə, rəssamlığın və musiqinin meydana gəlməsi inkişafı gözlə və qulaqla izah edilir və kinematoqrafidə ekran vasitəsilə öz həllini təsdiqləyir.

Müxtəlif incəsənət növlərinin yaşamasının əsas kimi obyektiv və subyektiv amillərin etiraf olunması hələ heç də həmin məsələnin materialist və ya idealist həlli demək deyil. Məsələn, incəsənətin öz növlərinə ayrılmasının obyektiv əsasını estetikada materializm mövqeyində duran Lessing və idealist Hegel etiraf edirdilər. Digər, tərəfdən incəsənətin bölünməsinin subyektiv əsası Leonardo da Vinçinin realist estetikası və Kantın idealist estetikası tərəfindən müdafiə olunurdu. Xatırladığımız mütəfəkkirlərin baxışlarının nəzərdən keçirilməsi yalnız tarixi maraq doğurur.

Lessingin “Laakoon” əsərində rəssamlıq və poeziyanı (Lessing rəssamlıq anlayışı altında burada bütün təsviri sənət növlərini, poeziya dedikdə isə müəyyən mənada incəsənətin bütün növləri və digər sahələrini, xüsusilə, ifadəliliyin güclü olduğu sənət növlərini nəzərdə tuturdu) müqaisə edən Lessing, heç şübhəsiz onların fərqlərinin varlığını əks etdirmək vasitələri ilə izah edirdi: Lakin hər bir incəsənət növünün istifadə etdiyi təsvir

vasitələrinin özlərini Lessing varlığın hansı tərəfini əks etdirməsi ilə bağlayırdı. Müəllifə görə rəssamlığın meydana gəlməsi məkandakı fiziki cismin əks olunması zərurətindən doğursa, poeziyanın yaranması onun hərəkətlərə müraciət etməsi ilə əlaqədardır. Düzdür, sənət növləri arasında sədd qoymaqla yanaşı Lessing eyni zamanda onları mütləqləşdirmirdi. O, nəzərə alırdı ki, rəssamlıq predmentləri təsvir edərkən çoxtəsirli ola bildiyi kimi, poeziya da hərəkətləri ifadə edərkən maddi predmetli aləmi açar bilər. Lakin, rəssamlığın dinamik-statik xüsusiyyətlərini kəsb etməsi və poeziyanın təsviri cəhətləri mənimsəməsi bilavasitə tamaşaçı və ya oxucunun təsəvvürünün köməyinə olan müraciət nəticəsində mümkündür.

Metodoloji baxımdan əks prinsipdən çıxış edən və müxtəlif incəsənət növlərinin yaşamasını obyektiv yox, subyektiv amillərlə izah edən Leonardo da Vinçi, məsələn belə hesab edirdi ki, incəsənət növləri, insana xas müxtəlif hiss orqanları ilə müəyyən olunur. Lakin incəsənəti həyata “təqlid” kimi nəzərdən keçirdiyindən onun konsepsiyası materialist xarakter daşıyırdı. Leonardodan fərqli müxtəlif incəsənət növlərini subyektiv amillərlə əlaqələndirən Kant insan hisslərini sənətkar tərəfindən təsvir obyektinə əlavə edilən əsas cəhət kimi nəzərdən keçirirdi. İnsana xas təşəkkür, seyrətmə, hissetmə kimi anadangəlmə mənəvi keyfiyyətləri etiraf edən Kant belə hesab edirdi ki, müxtəlif incəsənət növlərinin meydana gəlməsi məhz onlarla müəyyən olunur: şüur-poeziyanı, seyrətmə-plastik sənətləri, hiss-musiqini meydana gətirir. Kanta görə müxtəlif sənət növləri insanın bu və ya digər mənəvi keyfiyyətinin oyunudur.

Bizim dövrdə tamamilə aşkardır ki, müxtəlif sənət növlərinin yaşama səbəbi ilə əlaqədar məsələnin həllində bu bölgünün obyektiv əsaslarını subyektiv amildən-insanın qavrayışından ayırmaq olmaz. Bədii mədəniyyətin incəsənətin müxtəlif növlərinə bölünməsinə obyektiv amilin həlledici rolunu qəbul etməklə yanaşı, bu baxımdan subyektiv amilin mənasını da inkar etmək olmaz. İncəsənətin istifadə etdiyi rənglərin, xəttlərin səslərin və s. “dili” heç də real aləmdə rənglərin, xəttlərin və səslərin yalnız sadəcə mövcud olması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. Bu dil həqiqətdə ona görə meydana gələ bilər və gələ bilmişdir ki, rənglər, səslər, formalar və s. İnsanın həyatında müəyyən mənə kəsbetmiş, ifadəli məzmun ola bilmişdir. İnsan gözü və insan qulağı, rəngləri, səsləri özünə uyğun tərzdə qavrayırlar. Məlumdur ki, insanın beş hissi üzvü ümumdünya tarixinin məhsuludur. Bu o deməkdir ki, insan qavrayışının təbiəti və xüsusiyyətləri ictimai-tarixi təcrübə əsasında yaranmışdır və onun tələbatına uyğun gəlir. İnsan qavrayışının bu xüsusiyyətləri insan beynində özünəməxsus aləmin inikas olunması formalarına böyük təsir göstərir və deməli, ayrı-ayrı sənət növlərinin spesifikliyi də onlarla müəyyən olunur.

İncəsənətin növləri bir-birindən həm müxtəlif hadisələri göstərdiklərinə, həm də insanın qavrayış təbiətinə müvafiq olaraq müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə etdiklərinə görə seçilir. Lakin müxtəlif sənət növlərinin yaşamasının əsas səbəbi heç şübhəsiz, incəsənətin predmeti; incəsənətin hər hansı bir növünün təsvir vasitələri ilə hərtərəfli açıla bilməyən çoxtərəfli obyektiv aləmi ilə bağlıdır.

Nəzəri cəhətdən daha az öyrənilmiş bədii sintez problemi də elə buradan meydana gəlir. İncəsənətin növü olan kino sənəti bütün sənət və sənət növlərini özündə ehtiva edir və sintetik sənət növü problemini çözüərək həllində mühüm rol oynayır. Bununla demək olar ki, kinematoqrafiya, incəsənətin bütün növlərinə və janrlarına əsaslanır və onların hər birinin vizual ifadə və təsvir vasitələrindən istifadə edir.

Nəticədə incəsənətin növləri və janrlarını özündə ehtiva edən kinematoqrafiyada incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsindən əmələ gəlmiş kino sənətinin sintezi məhz dövrün və zamanın tələbi ilə yaranmışdır. Bununla demək olar ki, kinematoqrafiya incəsənətin bütün növləri və janrlarına əsaslanır və vizual təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir.

Ədəbiyyat:

1. Вопросы литературы. – 1993. - №3 – С.29.
2. Вартанов А. Время завершает спор // Вопросы литературы. – 1960. -№3. – С.99.
3. Новый Восток. – 1925. - №1 (17). - С.9.

Саяд Байрамов

ВЗАМОСВЯЗЬ ИСКУССТВА И КИНО

Резюме

В статье автор раскрывает методы выражения и визуального описания в жанрах и видах взаимосвязи искусства. При этом он выносит на передний план исторические и современные корни взаимосвязи искусства, приводит ценные факты и высказывает свое мнение.

Sayad Bayramov

MUTUAL RELATIONS OF ART WITH CINEMA

Summary

In the presented article the author emphasizes the historical and modern connection of visual description and expression means in the genres and kinds of mutual relations of art. Meanwhile, he emphasizes dramatic visual aesthetics of cinema and takes into consideration the kinds of joint labor art as a person of solidarity. The author enriches his article with the valuable facts and with his own opinions.